

**KARSLI DAVUD (DAVUD-İ KARŞI) EFENDİNİN
İRÂDE-İ CÜZ'İYYE ANLAYIŞI**

Dr. Arif YILDIRIM*

Kelâm ilminin en önemli konuları arasında yer alan insanın seçmeli iş ve davranışlarındaki dileme ve seçmedeki hürriyet derecesinin adı olan “irade-i cüz’iyye” problemi bütün kelâm bilginlerini ve özellikle Hanefî-Matürîdî koluna bağlı olanlarını yakından ilgilendirmiş ve problemin karmaşıklığı dolayısı ile bazıları onu özel olarak telif ettikleri kitap veya risalelerde ele alıp çözüme kavuşturmaya gerek duymuşlardır. Adı geçen problemi çözmekle ilgili risale yazarlardan birisi de, Osmanlı İmparatorluğunun giderek kan kaybettiği bunalımlı dönemlerden XVIII. yüzyılda yetişen Karşlı Davud Efendi’dir.

Davut Efendi’nin hayatı ve yetişmesi hakkında doyurucu bilgilere sahip değiliz. Biyografik ve bibliyografik kaynaklarda kendisinden ya hiç söz edilmemesi veya birkaç satır ile geçiştirilmesi, onun dikkati çekecek kadar ünlü olmadığına bağlanabilir. Zaten kendisinin şöhret ve menfaate önem vermeyen, problemlere ilmi çerçeve içinde kalarak ve dini bir bütün halinde yaşayarak çare arayan bir kişi olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır.

Davut Efendi’nin doğum tarihini bilmiyoruz. Doğum yerinin Kars olduğu kesindir. İlgili kaynaklarda ve kendi kitaplarında adı Davud, ünvanı Hacı, lakabı Kara, baba adı da Muhammed olarak geçmektedir. İlk tahsilini muhtemelen Kars’ta yapmıştır. Tahsilini nerede ilerlettiği ve hocasının veya hocalarının kim/kimler olduğu bilinmiyor. (1151-1152/1773-1774) yıllarında Mısır’da bulunduğu ‘Şerhu Usuli’l- Hadis’ ve ‘Haşiyetü Tehzibi’l- Mantık’ isimli eserlerini burada yazdığı ve Buhari’yi okuttuğu bilinmektedir. Davut Efendi’nin Mısır’a gitmesinden önce ve sonra uzun süre İstanbul’da kaldığı ve eserlerinin çoğunu burada yazdığı muhakkaktır. İstanbul’u çok takdir ettiğini “*Makarr-i İslam, menbau’l- ilmi ve’l- irfan olan Âstâne-i Saadet’te, sakin olduğumuz İslantbol’da...* (Kalmakta olduğumuz İslam’ın karargahı, ilim ve irfanın kaynağı olan mutluluk ve bahtiyarlık eşiği İslambol’da...)” görebiliriz. Davud Efendi Birgivi (ö.981/1573)’nin hayranı ve açtığı çığırın takipçisidir. Esasen Birgivi öteden beri İstanbul’un ilim çevrelerince de tanınıp takdir edilmekteydi. Davut Efendi, Birgivi’nin bid’atlarla tavizsiz mücadele etme çığırına sıkı bağlılığını hem doğrudan açıklamaları ile hem de ondan alıntılar yapmak suretiyle ortaya koyar. Bu bağlılık sonunda onun İstanbul’dan ayrılarak

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Birgivi'nin medfün olduğu Birgi'ye göç edip yerleşmesi ve (1169/1755) de burada vefat ederek üstadın yanında gömülmesi ile noktalanır. Davud Efendi'nin Ömer Efendi ve Osman Efendi adlarında iki oğlunun olduğu biliniyor. Bunlardan Ömer Efendi babasının yanında medfündür. Osman Efendi, müelliflerden olup '*Tefsîru'l-Müşkilât ve Kâşifu'l Galatât*' ile '*Miftâhü'l Fatiha*' isimli eserleri vardır.¹

Başlıca eserleri:

Davud Efendi'nin tefsir, hadis, kelâm, ahlak, ilimler antolojisi, sarf, nahiv, ve mantık dallarında eserleri bulunmaktadır.

a) Tefsir ile ilgili olanlar:

1. *Hulâsatü'l Havâsî* (Kadı Beydavi Tefsiri üzerine yazdığı bir haşiyedir).
2. "*Allâhu nûru's - semâvâti ve 'l- ard...²*" Ayetinin Tefsiri.
3. "*ve mâ teşâüne illâ en yeşâallah ...³*" Ayetinin Tefsiri.
4. '*Mecma'u'l- Bahreyn*' isimli tefsiri şerif.

b) Hadis ile ilgili olanlar:

Şerhu Usûli'l- Hadis li'l- Birgivi (Birgivi'nin Hadis Usulü Şerhi)

c) Kelâm ile ilgili olanlar:

1. *Risale fi'l- İradeti'l- Cüz'iyeye* (Risale fi'l- İhtiyârâtî'l- Cüz'iyeye veya Risale fi -Beyâni'l Kazâî ve'l- Kader diye de isimlendirilmektedir.İnsanın irade hürriyeti ile ilgilidir.)

2. *Şerhu Risaleti'l- İradeti'l- Cüz'iyeye* (Mezkûr Risale'nin Arapça şerhidir).

3. *Risaletun 'alâ - Tavzihi'l- Mukaddimâti'l- Erba* (Tavzih isimli kitaptaki dört mukaddimeyi açıklar).

4. *Şerhu'l- Kasideti'n- Nûniyye li-Hızır Beg bi'l- Arabiyye* (Hızır Beg'in Kaside-i Nûniyye isimli manzum eserinin Arapça şerhi).

5. *Şerhu'l Kasideti'n -Nuniyye bi't Türkiyye* (Hızır Beğ'in Kaside -i Nuniyye isimli eserinin Türkçe şerhi).

d) Ahlakla ilgili olanlar :

Şerhu't- Tarikati'l- Muhammediyye li'l- Birgivi bi't - Türkiyye (Birgivi'nin Tarikatı Muhammediyye isimli kitabının Türkçe Şerhi).

e) Sarfla ilgili olanlar :

¹ Bu bilgiler için Krşlaştırınız: Osman Hamdi es-Silevi, *Mukaddimetü Risaleti'l- İradeti'l- Cüz'iyeye li-Davud el-Karsî*, İstanbul, 1312,s.12-13 ; İsmail Paşa el-Bağdadi , *Hediyyetü 'l - Arifin*, İstanbul, 1951, I,363; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İst., 1333, II,302-303, Kehhâle, Ömer Rıza , *Mu'cemu'l- Müellifin*, Dımaşk, 1377/1957, IV,142.

² en-Nur 24 /35.

³ el-İnsan 76/30.

1. *Şerhu'l- Emsile bi'l Arabiyye* (*Emsile* isimli kitabın Arapça şerhi).
2. *Şerhu'l- Emsile bi't - Türkiyye* (*Emsile* isimli kitabın Türkçe şerhi).
- f) Nahivle (Gramer) ilgili olanlar
Şerhu'l- İzhar (*İzhar Şerhi*).
- g) Mantık ve Adab ile ilgili olanlar :
1. *Metnün mine'l- Mantık İsagoci el- Cedide* (Yeni İsagoci).
2. *Şerhu İsagoci el- Cedide* (Mezkûr metnin şerhi).
3. *Şerhu's - Şemsiyye* (Şemsiyye metninin şerhi).

4. *Şerhu Muhtasari't - Tehzib el- Musemma bi Tekmileti't - Tehzib* (Mantık ve adab hakkındaki *Tehzib* isimli kitabın *Tekmiletu't - Tehzib* diye isimlendirilen muhtasarının şerhi).

5. *Şerhun li Metni't- Tehzib el- Musemma bi Tezekkürin li- Vezâifi'l- Behhasine* (Tehzib isimli kitabın 'Tartışanların Vazifelerinin Hatırlatılması' adlı şerhi).

h) İlimler Antolojisi ile ilgili olanlar :

Enmuzecu'l- Ulüm el- Musemma bi Malumat-i Kara Davud (İlimlerden Örnekler diye isimlendirilen ve Kara Davud'un Malumatı diye meşhur olan birçok tahkik ve tedkikleri içermektedir).

Davud Efendi'nin İlmi Kişiliği:

İnançta Sünnet ve Cemaat Ehli'nin Mattüridilik ,ibadet konusunda ise Hanefilik kolundan olan Davud Efendi klasik medresenin bütün ilim dallarıyla uğraşmış olmasıyla birlikte, kelâm yönlü ağır basan bir ilim adamıdır. O da bu ilim dalının mensuplarına uyararak, onun *İslam inançlarının temelini teşkil etmesi ve ilmin bütün şeref yönlerini kendisinde toplaması dolayısıyla bütün İslami ilimlerin en şerefli ve dini meseleleri ele alış tarzı en sağlam olan bir ilim olduğunu* söyler⁴ ve diğer ilimlerle ilgili eserlerinde de onun metoduna bağlı kalır. Davud Efendi itikatta ve ibadette mensub olduğu mezhebin en haklı olduğuna samimiyetle inanır ve her vesile ile bundan dolayı şükreder. Sahte ve cahil şeyhlere ve müritlere, Ehl-i Sünnet dışında kalan mezheplere ve bid'atlara Kur'ân ve Sünnet'e uymayan tasavvüfçulara ve bu meyanda Muhyiddin İbn Arabi (ö.638/1240)'ye ve özellikle Nasîr-i Tûsî (ö.673/1273)'ye ağır bir dille hücum eder. Tartışmayı uzatmaktan hoşlanmaz; işi sonunda vicdana havale ederek kısa kesmeyi yeğler ve böyle davranmayan alimleri ömürlerini faydasız ve farazi ilimler uğruna zayi emekle eleştirir. Bir kısım eserlerini Türkçe yazması ve bunlarda sade bir dil kullanması, onun halktan kopuk olmayan ve pratiğe ağırlık veren bir bilgin olduğunu gösterir. Eserlerinde siyasetten hiç

⁴ Krşlaştırırız: el-Karsî, Davud b. Muhammed, *Şerhu'l- Kasideti'n- Nüniyye*, İstanbul, 1318, s.6 - 7.

sözetmemesi , din konuları ile yetinmesi ve gerçekleri oldukları gibi söylemekten çekinmemesi onun züht ve takva sahibi, mert bir kişi olduğunun açık kanıtıdır.

DAVUD EFENDİ'NİN İRADE-İ CÜZ'İYYE ANLAYIŞI

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, yükümlülük ve sorumluluk altında bulunan iş ve davranışlarında irade özgürlüğünün bulunup bulunmadığı, bulunuyorsa bunun derecesinin ne olduğu meselesi her zaman canlılığını korumuştur. Sistematik kelâm kaynaklarında bu probleme; diğer problemler arasında yer verilmesi umumi gelenek iken, bir kısım kelâm bilginleri, ehemmiyetine binaen ona müstakil eserlerde yer vermeyi uygun görmüşlerdir. Bu düşünce ile yazılan eserlerin sayısını belirlemek zordur. Şimdilik bu konuda müstakil eser yazdıkları bilinenler; Nasîr-i Tûsî, Esterâbâdi (?), Devvânî (ö.908/1502), Akkirmânî (?), İbrahim Halebî (ö.1190/1776), Tarsusî (?), Abdulganî Nablûsî (ö.1143/1731), Davud-i Karsî, Halid-i Bağdadî (ö.1242/1826)'dir.⁵ Problem, günümüz kelâm yazarlarınınca da ele alınmakta ve yorumlanmasına çalışılmaktadır.⁶

İrade-i Cüz'iyeye kavramının ne zamandan beri kullanıldığını kesin olarak belirlemek zordur. Bununla birlikte onun kelâmın doğuş yıllarına yakın zamanlara kadar uzandığını, sözü geçen kavramın İbn Sina (ö.427/1035)'nin eserlerinde geçiyor olmasından anlamak mümkündür.⁷

İrade-i Cüz'iyeye kavramına verilen anlamlarda farklılıklar gözlenmektedir. Öteden beri en yaygın anlamı ,Allah'ın herşeyi kapsayan iradesine karşılık , insanın yalnız birkısım fiilleriyle sınırlı iradesini ifade etmesidir. Sonraki Mattüridiler'de ve özellikle İsmail Gelenbevi (ö.1205/1790)'de insandaki yapmak veya bırakmak taraflarından birini seçmeğe elverişli bulunan potansiyel haldeki çok yönlü iradenin kullanılması (tarafardan birine çevrilmesi) olarak anlaşılmıştır. Diğer bir kısım anlamlarına Davud Efendi'nin açıklamalarını naklederken değineceğiz.

Davud Efendi'nin İrade-i Cüz'iyeye İle İlgili Görüşlere Dair Açıklamaları ve Bunlar Hakkındaki Eleştiriler ve Tercihleri:

Cüz'î irade konusunda çok sayıda görüşten söz edilebilir. Davud Efendi bunların üçünün yaygın olmayan , dördünün ise yaygın olan bulunmak üzere yedi olduğunu ,ancak yaygın olmayanların yaygın olanlara indirgenerek başlıca görüşlerin

⁵ Krş.: el-Harputi ,Abdülhamid Hamdi , *es- Simtu'l-Abkari*,İst,1305, s.20-21.

⁶ Krş.: Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmî (Giriş)*, İst. 1991, s. 283-292; *Matüridiyye Akaidi*, Ankara, 1995, s. 127-144; Tunç, Cihat, *Kelam (Sistematik)*, Kayseri, 1997, s. 161-176; Kılavuz, A. Saim, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, İst., 1998, s. 99-100; Toprak, Süleyman, "İnsan Fiilleri Konusunda Matüridi ve Eş'ari Arasındaki İhtilaf", Selçuk Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 3, 1990, s.165-186; Özler, Mevlüt, *el-Cüveynî'de İnsan Hürriyeti*, Erzurum, 1993 .

⁷ İbn Sina, Ebu Ali Hüseyin, *el-İşarat ve't -Tenbihat (Razi ve Tusi şerhleri ile bir arada)*, Mısır, 1325, II,128.

dört başlık olarak verilebileceğini belirtiyor.Şimdi onun söylediklerini özetlenmiş bir biçimde sunalım .

Yaygın olan dört görüşten birincisi: Cebriyecilerin görüşüdür.Bunların büyük çoğunluğuna göre, vucüt yapımız gibi, iş ve davranışlarımız da yalnız Allah'ın dilemesi ve gücünün ilgi ve etkisi ile meydana gelmektedir.Dolayısıyla bizim, iş ve davranışlarımızın meydana gelmesinde onların meydana gelmesinden önce, meydana gelişleri sırasında veya meydana gelmelerinden sonra yaratmada veya kazandırmada etkili olan herhangi bir dilememiz ,seçmemiz,karar vermemiz ve bu kararı uygulama gücümüz bulunmamaktadır. O bakımdan bizim durumumuz cansız varlıkların durumundan farksızdır. Cebriyeciler bu konuda akla ve Kur'ân'a dayalı bazı deliller ileri sürmüşlerdir. Akla dayalı bazı delilleri şunlardır:

1) Bir işi yapmayı veya yapmamayı yeğlemek için gerekli nedenin insanın kendisinden kaynaklanması durumunda kısır döngü veya neden-sonuç zincirinin sonsuzca sürmesi gerekir ki , her iki durum da kabul edilen ortak ilkelere aykırıdır.

2) İnsanı iş ve davranışlarının yapıcısı veya yaratıcısı sayabilmek için onun, yaptıklarını veya yarattıklarını en ince ayrıntısına değin bilmesi gerekir; halbuki insan bunları bilmemektedir.

3) İnsanın altyapısını oluşturan vücudunun Allah'ın yarattığı olduğuna dair görüş birliğinin bulunması, birer üstyapı olan iş ve davranışlarının da Allah'ın yaratıkları olmasını gerektirir.

Cebriyecilerin, Kur'ân'a dayalı delilleri ise: "Allah her şeyin yaratıcısıdır"⁸ , "Sizi ve yaptıklarınızı Allah yaratmıştır"⁹ ve "Allah'tan başka bir yaratıcı var mıdır?"¹⁰ mealindeki ayetler ve benzerleridir.¹¹

Cebriyecilere şu cevaplar verilmektedir: insan gibi yüksek niteliklere sahip bir varlığı cansız maddelerle bir tutmak her şeyden önce apaçık gerçeklere uygun değildir.Seçim için etkileyici nedenler olsa bile ,bunlar alternatifli oldukları için, tam zorlayıcı ve köşeye sıkıştırıcı değillerdir.İnsan , kararlaştırdığı bir davranışı doğrudan ,bu davranışı seçmesini de dolaylı olarak seçmiş olacağı için ,ne kısır döngü ne de sonsuza gidış gerekir.Davranışların ayrıntılarını bilmek , bunları yapan insan için değil ,yaratan Tanrı için söz konusudur.Vücudun altyapı , ondan meydana gelen davranışların üstyapı olmasının itiraf edilmesi, aynı zamanda bunların farklı olduklarının itiraf edilmesidir. Öte yandan, Cebriyecilerin görüşü, buyrukların ve bunlara uymanın sonucu olan övgü ve mükafatın ,yasakların ve bunlara boyun eğmemenin sonucu olan yergi ve cezanın cansız maddeler olan göklere ve yere değil,

⁸ el- Mü'min 40/62.

⁹ es-Saffat 37/96.

¹⁰ el-Fatır 35/3.

¹¹ Krş. el- Karsı, Davud, Risale fi'l- İradeti'l- Cüz'iyye, s.16.

insana yüklendiğini ifade eden ayete¹² aykırıdır. Sözü geçen ayetlere ve benzerlerine gelince ,bunlar Allah'tan başka yapıcının değil, ondan başka yaratıcının olmadığını gösterirler. Değilse bu ayetlerle, insana birçok davranışlar mal eden ayetlerin¹³ birbiri ile çelişmesi gerekirdi; oysa Kur'an'da çelişki yoktur. Sonuç olarak, Cebriyecilik, Tanrı'yı *gerçek aklın kanunlarına uygunluk* demek olan *hikmetten* soyutlamak olması bakımından, topyekün dini inkara kadar uzanan aşırı bir görüştür.¹⁴

Yaygın olan dört görüşten ikincisi: Cebriyeciliğin karşı kutbunda yer alması bakımından diğer aşırı bir görüş olan *Kaderiyecilik*dir. Bu görüşe bağlı olanların genel kanısına göre ; Tanrı gerekli olan bütün altyapısını yarattıktan sonra insanı, sınamak için, tamamen kendi gücü ve seçimi ile baş başa bırakmıştır; dolayısıyla ona tanıdığı sınav stresi içinde ,yaratma veya başka bir yönden olsun , herhangi bir biçimde onun iyi veya kötü davranışlarına karışmamaktadır.Zaten zorunluluğun *olmazsa olmaz* koşulu da budur.Kaderiyeciler bu kadarla da yetinmemiş ,her türlü kötülüğü Allah'ın evrenin bütünüünü içeren kanun, ölçü ve yargılarının özel adı olan *Kaza* ve *Kader* kapsamı dışına itmiş ve kötülüklerin tamamen insan veya Şeytan'dan kaynaklandığını savunmuşlardır.Bunların akla bağlı başlıca kanıtları:

1) İnsanın birçok davranışları kötüdür ; oysaki *Hikmet* sahibi olan Tanrı kötüylü yaratmaz.

2) İnsan davranışlarının yaratıcısı Tanrı olsaydı , insan devreden çıkacak, iyi ve kötü nitelendirmesi Tanrı için yapılacaktı.

3) Seçmeli ve zorunlu iş ve davranışların ayırıcı özelliği birincilerin insanın özgürce dileyerek ve kendi gücünü kullanarak yaptığı işler olmasına karşılık, ikincilerin böyle olmamasıdır.İnsan sorumlu tutulacaksa bu ölçü görmezlikten gelinemez.¹⁵

Kaderiyecilere başlıca şu yanıtlar verilmektedir:

1) Kötü olan, kötülüğü yaratmak değil , onu yapmaktır. Yaratıcı, Hikmet sahibi olduğundan ,kötülüğü yaratmasında bile birtakım hikmet ve maslahatlar vardır.¹⁶Yeni tartışmalara yol açmaması için ,bu yanıtı şu şekilde yumuşatmanın doğru olacağını düşünüyoruz. Yaratıcılık niteliği yalnız Allah'a özgüdür .Yaratma; altyapı, organ ,araç ve gereçlerin var edilmesi ile ilgili bir kavramdır. Allah'ın yarattığı altyapının iyilik için de, kötülük için de kullanılmaya elverişli olması onun kötü olmasını gerektirmez. Kötülük, onu kötü yolda kullanan için söz konusudur. Mesela bir silahı yasal olarak kullanan iyi, eşkiyalık için kullanan ise kötüdür; silahın

¹² el-Ahzab 33/72.

¹³ Krş. el-Bakara 2/286; el -Ahkaf 46/14 ; el- Kehf 18/29 vb ...

¹⁴ Krş. el-Karsi, Davud, a.g.e. , s. 18-19.

¹⁵ Krş. el-Karsi, Davud, a.g.e. ,s.19.

¹⁶ Krş. el-Karsi, Davud , a.g.e. , s.19-20.

kendisi için kötülük söz konusu değildir. Bu yorumumuz, Kaderyecilere verilen ve aslında birinci yanıtın değişik bir anlatışı olan ikinci cevabın da özüdür.

2) Bir eylem ile nitelenen, o eylemi kendi üzerinde taşıyandır,yoksa onu bir varlıkta yaratan, onunla nitelenmiş sayılamaz.¹⁷ Yani bir varlığın iyilik veya kötülük niteliğini kazanması, o varlığın kendisinden değil, kullanılış biçiminden kaynaklanır. Buna göre alternatif olaylara kapalı olan varlık için sınav düşünülemez.

3) İnsanın gücü bulursa bile bu, gerçek anlamda yaratıcı güç değil ,yapıcı güçtür. O nedenle Kaderyecilerin insana gerçek anlamıyla yaratıcı demeleri yanlıştır.¹⁸ Ancak Ehl-i Sünnet mensuplarından, hiç değilse bir bölümünün, yaratmanın araçsız, kesbin (kazanmanın) ise araçlarla meydana getirme biçimindeki tanımına soğuk bakmaması¹⁹, Kaderyecilerle Ehl-i Sünnet'in ma'kul bir çizgide birleştirilmelerine imkan kapısını aralamaktadır.

4) İnsan, eylemlerinin yaratıcısı olsaydı onları bütün ayrıntılarıyla bilmesi gerekirdi oysa durum böyle değildir.²⁰

Kaderyecilerin Kur'ân'a dayandırdıkları delilleri ise "*Yaratıcıların en güzeli olan Allah yücedir.*"²¹ ayetiyle, Hz. İsa'ya hitabeden "*Ve sen benim iznimle çamurdan kuş biçimi gibisini yaratıyorsun .*"²² ayeti ve benzerleridir.²³

Kaderyenin Kur'ân'a dayandırdıkları delillerine başlıca şu yanıtlar verilmektedir: Yaratmak, 'Halk' kelimesinin anlamlarından yalnız biridir. Bu anlamıyla yalnız Allah için olduğunu gösteren bir kısım ayetlerden söz etmiştik. 'Halk' kelimesinin anlamları arasında ölçmek ,biçmek ve yapmak anlamları da vardır. Ayetler arasında çelişki bulunamayacağına göre , Kaderyecilerin iddialarına delil getirdikleri ayetlerdeki yaratmanın ölçmek,biçmek ve yapmak anlamlarına geldiğini kabul etmek mecburiyeti vardır.²⁴ Davud Efendi, Maveraünnehir bilginlerinin, sayısız yaratıcıya inanmaları dolayısıyla Kaderyecilerin, iki yaratıcının varlığına inanan Mecusilerden de kötü olduklarını söylediklerini nakl ve bu konuda bir hadisin bulunduğunu ilave ediyorsa²⁵ da bu aşırı bir görüştür ve sözü edilen hadisin uydurulmuş olma ihtimali vardır. Uydurma olmadığını doğru saysak bile ,bunların, yorumla belirlenenler olduğu kesin olarak ortaya çıkıncaya değin, Kible Ehli'ni kafir saymama ilkesine bağlı kalmak daha sağlam bir davranış olacağı kanaati hakimdir.

¹⁷ Krş. el-Karsî, Davut, a.g.e. s.20.

¹⁸ el-Karsî , a.g.e., s.20.

¹⁹ Krş. Yazıcıoğlu, M.Sait, *Matürîdi ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti*, Ankara, 1988, s. 69.

²⁰ el-Karsî , a.g.e., s.20.

²¹ el- Mü'minin 23/14.

²² el-Maide 5/110.

²³ el-Karsî , a.g.e. s.20.

²⁴ el -Karsî a.g.e., s.20.

²⁵ el-Karsî, a.g.e., s.21.

Yaygın olan dört görüşten üçüncüsü: Ehl-i Sünnet'in bir kolu olan Eş'arilerin görüşüdür. Bu kolun genel kabulü, seçmeli iş ve davranışlarımızın bile yalnız Allah'ın gücü ile meydana geldiği doğrultusundadır. İnsanın yapmayı tasarladığı iş ve davranışlarla eş zamanlı olarak yine Allah tarafından yaratılan dilemesi ve gücü varsa da bunların beraber var olmanın ötesinde, işin ve davranışın meydana gelmesinde yaratma, hatta, anlaşılın anlamıyla kesb (kazanma) yönünden bir ilgisi ve etkisi yoktur. Kesb, anılan beraberlikten başka bir anlam taşımaz. Bizde bulunduğunu sandığımız özgür seçimimiz, gerçekte zorlayıcı faktörlerle kuşatılmıştır. Eş'ariler bu konuda bir kısım ayet ve hadislerin ilk bakışta anlaşılın anlamlarına dayanırlar. İlgili ayetlerden birisi "Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz"²⁶ mealindeki ayettir²⁷.

Eş'arilik, Cebriyeciler ile Kaderiyecilerin aşırılıklarından kurtularak hem Kur'ân'a hem de akla uygun ortak bir payda bulmak misyonu ile ortaya çıkmış bir Sünni ekoldür. Durum bu iken, ekolün F. Razi (ö.606/1210) gibi bir kısım mensupları, imamlarını da aşma pahasına garip bir tutum içerisine girerek zaten çetin tartışmalarla yüklü bir problemi yeni polemiklerle bir kat daha çıkmaza sokmuşlar ve orta yol görüntüsü vererek bariz bir şekilde aşırı uçlardan biri olan Cebriyeciliğin yanında yer almışlardır. Anlaşılır cinsten olmayan, üstelik Sünnet ve Cemaat markası altında icra edilen bu tutum, Eş'ari sonrası gayri Sünni olarak tanınan ekollerin ve özellikle Mutezile'nin etkili hücumlarına uğramakla kalmamış, Sünniliğin diğer bir koluna bağlı olan Matüridilerin ve bunların sonrakilerinden biri olan Kars'lı Davud Efendi'nin de eleştiri oklarına hedef olmuşlardır. Şimdi bu eleştirilerin başlıcalarını Davud Efendi'den dinleyelim: Eş'ariler, insanda etkisiz irade ve kudretin bulunduğunu söyleyerek hepten Cebriyecilerden ayrılmak istemişlerdir. Oysa cebrin her türlüştü yanlıştır ve Kur'ân'ın esprisine aykırıdır. İnsanın bir seçici, yapıcı, edici, işleyici ve eyleyici olması elbette ki, Allah'ın insanı bu özellikte yaratmasının bir sonucudur. Allah'ın dilemesi bu yolda gerçekleşmiştir. "Allah dilemeseydi siz dileyemediniz." denilmesi yapılanın kim tarafından ne için yapıldığını ve taşıdığı bütün güç ve yetilerle birlikte insanın kendiliğinden var olmadığını hatırlatılarak gereğinin yerine getirilmesi ile birlikte bunu yapanın hiçbir baskı altında bulunmadan yaptığının bilinmesi içindir. Öte yandan, insanda dileme ve gücün bulunduğunu söylemek, Cebriyecilikten ayrılmak için yeterli değildir. Bu dileme ve gücün, bir biçimde insanın iş ve davranışlarının meydana gelmesinde, hiç değilse bir ilgisinin bulunması gereklidir. Değilse, iş ve davranışlarla hepten ilgisiz kuru bir dileme ve gücün varlığı ile yokluğu arasında bir ayrılık yoktur. O nedenle Cebriyecilere yönelen bütün soru ve sakıncalar, Eş'arilere de yönelmektedir ve

²⁶ *el-İnsan*, 76/30.

²⁷ *el-Karsî*, a.g.e., s.22; Krş. Dağ, Mehmed, *el-Cüveyni'de Nedensellik Kuramı*, 19 Mayıs Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi sayı: 2, s. 35-53, Samsun 1987; Yüksel, Emrullah, *Eş'ariler İle Matüridiler Arasındaki Görüş Ayrılıkları*, Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, sayı: 9, s.1-11, Erzurum, 1990.

birinin hepten, diğerinin orta derecede Cebriyeci olduğu yorumu boş bir söz durumuna gelmektedir. Öteden beri “Ne hepten zorlama, ne de hepten bağımsızlık vardır ; doğrusu, bu ikisinin arası bir durumdur” biçiminde bir formül vardır. Eş’arilerin görüşü bu formülü de yansıtmaktan uzaktır.²⁸

Görülüyor ki, Eş’arilik de problemi çözmekte yeterli olamamış ,tartışma ve arayışlar sürmüştür ve dördüncü etapta Sünnet ve Cemaat Ehli’nin bir kolu olarak bilinen Matüridilik devreye girmiştir .

Yaygın dört görüşten dördüncüsü olan Matüridilerin insanın dileme ve davranma özgürlüğü konusundaki görüşleri ile ilgili olarak, Kars’lı Davud Efendi şu bilgileri sunuyor: Seçmeli davranışlarımız, birincileri Allah’ın ,ikincileri insanın olan iki dileme ve iki güç ile birlikte Allah’ın *Tekvin* (oldurucu, yaratıcı) niteliği ile olmaktadır. Bu beş husustan dördü davranışların oluşmasında *yakın* neden, *Tekvin* ise *etken* nedendir.Allah’ın dileme ve olduruculuk niteliklerinin, biri zaman üstü ve potansiyel, diğeri zaman içi ve pratik olmak üzere ikiye ayrılır. Tanrı zaman üstü dileyiciliği ve olduruculuğu ile evreni ve onun önemli bir parçası olan insanı özgür olarak dileme ve eyleme güçleriyle donatmayı ve bunların gerçekleşmesine elverişli bütün altyapı koşulları içerisinde sınamayı uygun görmüştür. İnsanın potansiyel dileme ve eyleme gücünün Allah’ın yarattığı olduklarında ekoller görüş birliği içindedirler.Sünnet Ehli olanlar arasındaki tartışma, özellikle potansiyel durumdaki dileme gücünün kullanılmasının ,yani işi veya davranışı yapmak ,yahut onlardan geri durmak yönlerinden birinin seçilmesinin (seçim dediğimiz durumun kendisinin, veya diğer bir deyişle Cüz’i İrade’nin) yaratılmış olup olmadığı noktası üzerinde yoğunlaştırılmaktadır.İşte bu tartışmada Eş’ariler Cüz’i iradenin de Allah tarafından yaratıldığını savunarak, insanın eylemlerinin ortaya çıkmasında etkisinin bulunmaması yanında, Cüz’i İrade yönünden bir ilgisinin de bulunmadığını ileri sürerken; Matüridiler bu iradenin, yaratılmasına gerek bulunmayan ‘*durum*’ diye Türkçe’ye çevirdiğimiz *haller* türünden, *ne var, ne de yok olan özellik* olduğunu söyleyerek bu problemi çözmeyi düşünmüşlerdir. İnsanın gücünün, kullanılmamış dilemesinin ve eylemlerinin Allah’ın yaratıkları olduğunda ve bunların işin meydana gelmesinde bir etkilerinin bulunmadığında Eş’arilerle Matüridiler arasında görüş ayrılığı yoktur .Şu halde Sünnet Ehli’nin bu iki kolu arasındaki ayrılık, Cüz’i İradenin, Eş’arilerce yaratılmış olması ve insanın eylemlerinin meydana gelmesinde gücünün bir etkisi bulunmadığı gibi, Cüz’i İradesinin de bu eylemlerle bir ilgisinin bulunmamasına karşılık; Matüridilerce insanın potansiyel dilemesinin ve gücünün ,eylemlerinde bir etkisinin olmaması ile birlikte, Cüz’i İradenin onunla bir ilgisinin bulunduğu kabul edilmesidir.Kısaca, Eş’ariler, insanın, eylemlerinde hiçbir etki ve ilgisinin bulunmadığını savunurlar. Matüridiler ise insanın etkisinin bulunmadığını, fakat ilgisinin olduğunu söylerler.²⁹ Şu halde Matüridiler , esasen bir

²⁸ el-Karsî, a.g.e., s. 22-24.

²⁹ Krş. el-Karsî, a.g.e , s.24-27.

kısım Mutezile kelâmcıları tarafından ileri sürülmüş olan *haller teorisi*ni kabul ederek , insanın eylemlerindeki özgürlük probleminde ondan yararlanmıştır. Cüz'i İrade bir varlık olmadığından, onun için başlı başına bir seçimin ve yaratmanın bulunması gerekmez. O nedenle seçimlerin sebep ve sonuç zincirinde kısır döngü (devir) veya sonsuza gidiş (teselsül) gerekmez. Eylemin doğrudan seçilmesi ile seçim de dolaylı olarak seçilmiş olmakta ve sonuç olarak, Eş'arilerin ileri sürdükleri gibi, seçimin kendisinin arkasında zorlayıcılığın bulunması gerekmez. Cüz'i İradenin hepten yok olmayıp , hiç değilse bilincimizde bir bilgi olarak varsayılması da , onun insan eylemlerinin meydana gelmesi ile ilgisinin olmasını sağlar.³⁰ Davud Efendi ,ayet ve hadislerin, aklın ve vicdanın insanın iş ve davranışlarında seçim ve gücü ile ilgi ve katkısının bulunduğunu , ancak bu ilgi ve katkının bir yaratma olarak değerlendirilemeyeceğini, zira yaratmanın yalnız Allah'a ait olduğunu vurguluyor.³¹

Davud Efendi , insanın iş ve davranışları konusunda yukarıdaki dört yaygın görüşten başka, üç yaygın olmayan görüşün daha bulunduğunu belirtir ve bunlarla ilgili şu açıklamalarda bulunur:

Yaygın olmayan üç görüşten *birincisi* İlahiyatçı filozofların görüşleridir. Onların bir bölümüne göre, seçmeli eylemlerimizin meydana gelmesinde etkili olan, kendi gücümüzdür. Ancak bu gücümüzün etkisi , bizim dilememiz ve seçmemiz ile değil, gerektirme ve zorlama yoluyla. Bu görüş, Kaderiyenin görüşüne indirgenebilir. Bir bölük filozofa göre ise bizim eylemlerimizin ortaya çıkmasında etkili olan fa'al akıl (evrensel etken akıl)dir. İlahiyatçı filozoflardan, gerçek etkenin Tanrı olduğunu, Tanrı'dan başka nesnelere araç ve koşul görevini gördüklerini söyleyenlerin bulunduğu ileri sürülüyorsa da bu, sağlam bir rivayete dayanmamaktadır. O nedenle İlahiyatçı filozofların asıl görüşü, yukarıdaki üç görüşten ikincisidir. Kelâm bilginleri, filozofların hem birinci hem de ikinci görüşünü eleştirirler. Çünkü, birinci görüş koyu bir *determinizmdir*. İkinci görüşleri de "*Tek olan Tanrı'dan ancak bir tek varlık meydana gelir; bu bakımdan çokluk ancak çok yönlü olan etken akıldan (logos) meydana gelebilir*" biçimindeki, din ile bağdaşmayan ilkelerinin sonucudur.³² Burada şunu eklememiz gerekir: Ehl-i Sünnet kelâmcılarının ve onların görüşlerini paylaşanların nedensellik anlayışları, felsefeye olduğu kadar, dine de uymamaktadır. Bu bakımdan tartışmaya açıktır.

Yaygın olmayan üç görüşten *ikincisi* Ebu İshak İsfereînî (ö.418/1027)'nin görüşüdür. Bu görüşe göre , özgür isteğimize bağlı iş ve davranışlarımızın meydana gelişinde etkili olan, biri Allah'ın, öbürü bizim olmak üzere, serbest seçmeye bağlı iki gücün toplamıdır. Her iki güç , eylemlerin kendilerinde etkilidir. Ebu İshak'ın bu görüşü; etki etmede insanı Tanrı'ya ortak etmek, iki nedenin tek sonuç üzerinde etkili olması ve Sünnet Ehli'nin genel anlayışına aykırı düşmek noktalarında

---

³⁰ el-Karsî, a.g.e., s. 27-28.

³¹ el-Karsî, a.g.e., s.31.

³² el-Karsî, a.g.e.,s. 14.

eleştirilere ma'ruz kalmıştır. Öte yandan bu görüşün Matüridilerin görüşü çerçevesinde ele alınabilmesi dolayısıyla ayrıca ele alınmasına gerek görülmemektedir.³³

Yaygın olmayan görüşlerden *üçüncüsü*: Bakillani (ö.403/1013)'nin görüşüdür. Bu görüşe göre seçmeli iş ve davranışlarımızın kendilerinin meydana gelmesinde etkili olan, Tanrı'nın gücü, onların iyi veya kötü olma niteliklerini kazanmasında etkili olan ise insanın gücüdür.³⁴ Ancak, Bakillani'nin olduğu söylenen bu görüş de, etki etmede insanı Allah'a ortak etme, sözü geçen nitelikler için kendi özellikleri iken, onları insan gücünün sonucu olarak gösterme gibi sakıncalar dolayısıyla beğenilmemektedir. Bakillani'nin yorumu, Eş'arilerin genel görüşü içerisinde değerlendirilebileceği için, onun ayrıca ele alınmasına gerek duyulmayabilir.³⁵

Genel Değerlendirme

Bir konuda değişik görüşler üretmeye gerek duyulması o konunun yoruma açık olduğunun ve üretilen yorumların doyurucu olmadığına göstergesidir. İnsanın eylemlerini planlamadaki pay oranını belirlemeyi amaçlayan Cüz'i İrade problemi de bu türden bir konudur. Bu konuda Sünnet Ehli olanlar arasında görüş ayrılıklarının bulunması, bu kesimin de dinginliğe ulaşamamasındandır. O nedenle, probleme diğer ekollerin olumlu yorumlarından yararlanma ilkesi ile yaklaşılmalı, bağnazlık bir yana bırakılmalıdır. Adları kötüyü çıkmışlarda da krizi sona erdirici buluşların olabileceği toleransını gösterme erdemine ulaşırsa, problemlerden çıkış kavşakları zenginleşir. Bu açıdan bakıldığında, Sünnet Ehli'nden olanlarla onların dışında kalanların, markaları ayrı olsa da , aynı sonuca ulaştıkları gözlenebilir. Zihinleri kurcalayan sıkıntılar sürüp giderken, reeller ile nominaler itişip kakışırken, kuru sıkı korkutmaların uzun süre etkili olmasını beklemek yanlış olur. Davud Efendi'nin, önceki kaynaklardan derleyip özetlediği ve ufak tefek eklemeler yaparak ortaya koyduğu etüdlerin anılan problemi çözmeye yetmeyeceği, bununla birlikte, Hanefi-Matüridi Türk kelâmcıları skalasında bir basamak oluşturacağı kuşkusuzdur.

---

³³ el-Karsî, a.g.e., s. 15.

³⁴ el- Karsî , a.g.e., s.14.

³⁵ el-Karsî a.g.e., s. 15-16; Krş. Gölcük, Şerafeddin, *Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri* İst.,1979, s. 100, s. 30,143.